

MITEV Ariel – NEULINGER Ágnes

SIKERES ÉS SIKERTELEN RÍTUSTIPOLÓGIA A CSALÁDI RÍTUSOK ELEMZÉSÉN KERESZTÜL

A családi közösség vizsgálata lehetőséget kínál a fogyasztás közösségi jellegének a megértésére mind a családtagok egyéni, mind közösségi kapcsolatainak a szempontjából. Jelen kutatás fiatal felnőttek családi eseményekről írt esszéit elemzi annak érdekében, hogy a sikeres és sikertelen közösségi rítusok tipológiáját bemutassa. A tanulmány célja, hogy azonosítsa azokat a jellemzőket, amelyek szükségesek ahhoz, hogy egy közösségen belül a csoport iránti kötődés kialakuljon, majd fennmaradjon, valamint azonosítsa azokat is, amelyek hiánya a közösség széteséséhez vezet.

Kulcsszavak: rítus, közösség, kötődés

A fogyasztókat magukba foglaló közösségek és fogyasztásuk vizsgálata meghatározó a XXI. század fogyasztói magatartásának megértésében. A közösségek szerepe érdekes a fogyasztás folyamatának és mozgatórugóinak megismerése szempontjából, így többek között a márkákhoz való viszony, a döntéshozatal befolyásoló tényezőik és a fogyasztói preferenciák feltárása kapcsán. Amennyiben érteni akarjuk a mai kor fogyasztóját és fogyasztását, akkor azokat a helyzeteket és azokat a tereket kell megértenünk, amelyben a ma fogyasztói élnek.

A család közösségére jellemző, hogy a fejlett társadalmakban a közösséghez való tartozás felnőttkorban¹ egyre inkább önkéntessé válik. Ezzel együtt a családi közösség megőrzésének az igénye indokolja a családi közösségek vizsgálatát és ehhez kötődően felértékeli a szimbolikus jelentések és rítusok megértését a család életében. A családi rítusok megismerésének fontosságát erősíti az is, hogy rítusok – mind családi, mind társadalmi szinten – lényeges tevékenységeket érintenek, miközben a közösséget normatív módon befolyásolják és a helyes/helytelen cselekvések gyakorlatát mutatják (Rook, 1985). A kérdéskör vizsgálata jelentőségteljes mind az elméleti, mind a gyakorlati marketing számára, hiszen lehetőséget ad annak a fogyasztói szimbólumrendszernek a megtanulására, amely hozzájárul a termék- és márkajelentések értelmezéséhez a fogyasztás szempontjából meghatározó közegben, a családban.

A családi közösség megértéséhez figyelembe kell venni, hogy az elmúlt évtizedekben a figyelem áttevő-

dött a hagyományos közösségekről (úgy mint család, lakóközösség, vallás) az egyénekre és egyéni fogyasztásra, majd később a posztmodern közösségek kutatására. Ezekben a posztmodern közösségekben a tagság önkéntes és terepet ad az egyén önmegvalósítására, valamint jellemző rájuk, hogy nem tartja össze más, mint a „tagok szimbolikus és rituálisan kifejezett elköteleződése” (Cova, 1997, p. 301.). Ezzel szemben a család a hagyományos közösségek közé tartozik – ahonnan a tagok sokszor elvágynak, hogy más csoportokban újra értelmezzék magukat és identitásukat – befolyása mégis meghatározó a fogyasztói magatartás szempontjából. A család egyrészt elsődleges szocializációs ágens a gyermekek számára (lásd például Neulinger – Zsótér, 2013), másrészt annak intim és bizalmi rendszerében a fogyasztási szokások, márkapreferenciák és márkakonverziók is hatásosan tudnak megvalósulni, amelyet a márkák maguk is ösztönözhetnek. Így a fogyasztói szubkultúrák és márkaközösségek mellett a családi közösség vizsgálata jó lehetőséget ad a fogyasztás közösségi jellegének a megértésére annak funkcionális és szimbolikus jegyeit, valamint a családtagok egyéni és közösségi kapcsolati szempontjait egyaránt tekintve.

Jelen kutatás a családok rítusainak elemzésével a sikeres és sikertelen közösségi rítusok tipológiáját mutatja be. A tanulmány célja, hogy azonosítsa azokat a jellemzőket, amelyek szükségesek ahhoz, hogy egy közösségen belül a csoport iránti kötődés kialakuljon, majd fennmaradjon, valamint azonosítsa azokat is, amelyek hiánya a közösség széteséséhez vezet.

A családi rítusok

A társadalom és benne a család számára a rítusok a mindennapok szerves részét jelentik². A karácsonyi vacsora állandó üdítőitala, a születésnap megünneplésének elmaradhatatlan helyszíne, a szombati közös családi sportolást követő mozi vagy a közös családi bevásárlás mind a család rituális tevékenységének számíthat. Jelentőségük abban rejlik – Emile Durkheim (2003 (1912)) rítusmeghatározását követve és családi környezetre szabva – hogy ezek a családi rituálék lehetőséget adnak a családtagoknak arra, hogy kinyilvánítsák és közösen megélik értékeiket, megerősítsék a család egységét és kifejezzék a család sajátos arculatát biztosító kollektív érzéseket és gondolatokat. Bossard és Boll (1950, p. 9.) szerint a családi rítusok „mintaszerűen előírt formális viselkedések, amelyek olyan eseményekre, alkalmakra és szituációkra vonatkoznak, amelyek jellemzően újra és újra ismétlődnek”. A szerzőpáros iskolateremtő könyve alapján a családi rítusok legfőbb jellemzői (1) az előírászerűség, (2) az elkötelezettség és (3) a folytonosság.

A családi rítusok vizsgálatával elsősorban a pszichológiai, szociológiai és antropológiai kutatások foglalkoznak, de a megközelítés a fogyasztómagatartás-kutatásokban is jelen van. Ezen a területen az 1980-as években jelentek meg először a fogyasztói rítusokkal foglalkozó cikkek, többek között Rook és Levy (1983), Solomon és Anand (1985), Rook (1985) munkái. A marketing területén végzett rítuskutatások a legtöbb esetben a fogyasztói szokások megértését célozzák és csak ritkább esetben helyezik a vizsgálatot egyúttal a család kontextusába. A kivételt elsősorban Amber Epp és

Linda Price 2008 óta megjelenő munkái jelentik. Az 1. táblázat mutatja azokat a példákat, amelyek a fogyasztási rítusokat a családban elemzik.

Rook (1985) tanulmánya a legelső egyike, amely marketing- és üzleti szempontból vizsgálja a rítusokat és használja azokat a fogyasztói magatartás mélyebb megértésére. Ennek a megközelítésnek az a sajátossága, hogy szemben a szociológia nézőpontjával – amely egyértelműen közösségi tevékenységnek tartja a rítust – egyéni rítusokat is értelmez, amely az individualizáció és egyéni fogyasztás szempontjából meghatározó és releváns. Rook a rítusok között külön nevesíti a családi rítusokat, amelyek bármilyen családi tevékenységből kialakulhatnak, így a fogyasztással összefüggésben is. A család fogyasztási rítusainak hatása van a család összetartozására, azaz sokszor a közös vásárlási és fogyasztási rítusok azok, amelyek összekovácsolják a családot. Epp és Price (2008), valamint Epp, Schau és Price (2014) kutatásai a családi identitás és a fogyasztás összefüggéseit hangsúlyozzák. Tanulmányaik marketing és fogyasztói magatartás célúak, így kiemelten vizsgálják a család fogyasztását, benne a termékek és szolgáltatások választását, illetve a márkákhoz való kötődés alakulását a családi fogyasztás és családi rítusok kontextusában.

A családi fogyasztási rítusoknak a vizsgálata gyakran történik az ünnepekkel és ünnepléssel összefüggésben. Erre példa többek között Wallendorf és Arnould (1991), Tynan és McKechnie (2009), valamint Clarke (2007) kutatása. Az első kettő a családban is meghatározó ünnep, a hálaadás, illetve a karácsony példáján, a harmadik a gyermekek születésnapjához kapcsolódó ünnepség kapcsán értelmezi a fogyasztás jelentőségét. E tanulmányok sze-

1. táblázat

Rítusok vizsgálata a családban összefüggésben a fogyasztói szokásokkal és/vagy marketinggel

Szerző(k)	Ország	Kutatás célja
Epp – Price (2014)	USA	családi szokások távol élő családtagokkal, a márkák és a technológia szerepe
Tynan – McKechnie (2009)	UK	karácsonyi fogyasztás
Epp – Price (2008)	USA	családi identitás és fogyasztási szokások
Clarke (2007)	Ausztria	fogyasztás a gyermekek születésnapjának megünneplése kapcsán, anyaság
Wallendorf – Arnould (1991)	USA	hálaadás és fogyasztás a családban
Rook (1985)	USA	a fogyasztói viselkedés rituális dimenziói, a testápolás, konkrétan, a hajápolási rituálé vizsgálata

Forrás: saját szerkesztés

rint a fogyasztás erőteljesen kötődik a családi rítusokhoz, amennyiben a fogyasztás szimbolikus jelentései a rítusokon keresztül fejeződnek ki. Eszerint a gyermekek születésnapjára az anyaság megélését is megjeleníti a fogyasztáson keresztül, valamint egy családi/nemzeti szinten jelentős ünnep megértése adott család/nemzet fogyasztási sajátosságairól és a fogyasztással szemben támasztott elvárásairól is sokat elárul.

A családi rítusok mélyebb megértéséhez és elemzéséhez felhasználhatók a Rook (1985) által kialakított rítusértelmezési szempontok, úgymint (1) a rituális tárgyak, (2) a rituális szerepek, (3) a rituálé forgatókönyve és (4) a rituálé közönsége. A rituális tárgyak a szimbólumrendszereiken és a szimbolikus kommunikációban betöltött szerepükön keresztül érthetőek meg. Így például a család étkezési rituáléihoz kötődően a tárgyak és szimbolikájuk megjelenhet többek között a terítés módjában és az étkezést kísérő, jól megszokott márkákban, amelyek egyaránt kommunikálják a családi hagyományokat és a családi identitást (Wolin – Bennett, 1984). A rituális szerepekhez kapcsolódóan vizsgálható a szerepek egyértelműsége és észlelése. A családi rítusok esetében a szülőktől, nagyszülőktől, gyermekektől és rokonságtól elvárt szerep általában jól értelmezhető és hosszú távon tartós, úgymint például a családtagok által betöltött szerepek egy közös nagybevásárlás során vagy a szülői szerep jellemzői kétszülős és egyszülős családokban (Whiteside, 1989). A rituálé forgatókönyve is jól értelmezhető a családi rítusokhoz kötődően, úgymint az ültetési rend (ki, hol szokott ülni), az időzítések (mikor és minek kell történnie) és a különböző részvételi módok családi eseményeken, valamint családi interakciókban (Wolin – Bennett, 1984). A közönség a családi rituálék esetében a résztvevőkre és a hiányzó tagokra egyaránt vonatkozhat, például vásárlás során, ünnepekkor vagy hétfégi, családi programok esetében.

A családi rítusok erősítik az egyéni elköteleződést a család iránt (Campbell – Ponzetti, 2007), miközben a családi élet minősége jellemzően magasabb, ha vannak családi rítusok (Campbell – Ponzetti, 2007; Kiser et al., 2005; Crespo et al., 2008). Roberts (1988) alapján a családok rítusokhoz való viszonya eltérő mintákat mutathat. Egyes családok (1) alul ritualizáltak (sokszor elmarad még a születésnapok, évfordulók megünneplése is), míg mások (2) mereven kötődnek a rítusaikhoz (nagyon szigorúak az elvárások mind a rítusok lebonyolításával, mind a szereplőkkel szemben). További családi rítustípus, amely (3) eltolódott valamely családtag vagy eseménytípus irányába. Emellett a családi rítusok lehetnek (4) kiüresedettek a rutinszerűségük miatt, (5) megszakadtak, valamilyen családi tragédia/változás következtében és (6) rugalmasan változók, a család élethelyzetéhez kötődően.

Pearson és szerzőtársai (2010) vizsgálata szerint a mindennapi közösen eltöltött minőségi időhöz és egyedi szokásokhoz kötődő rítusok megnövelik a kapcsolat minőségével való elégedettséget. Hazai kutatásában Kissné Viszket (2005) megállapította, hogy azok a családok, ahol több és érzelmileg intenzívebb rítus a jellemző, ott egyúttal alacsonyabb stressz-szintről számolnak be a családtagok. Minderre a vállalati marketingkommunikáció is ráerősíthet. A rendszeres családi rítusokkal összeköthető többek között bármilyen élelmiszermárka, szabadidős tevékenység és médiafogyasztás, amely ez által belép a család szimbolikus terébe saját jelentést kapva és lojalitást építve adott márka(k) iránt.

A családi rítusok befolyással vannak mind a családnak, mind az egyénnek az identitására (Smit, 2011; Pearson et al., 2010; Rook, 1985), miközben a családi rituálé megerősítheti az érzelmi köteléket a családtagok között, és kifejezi a társas támogatást (Smit, 2011). A családi rítusok funkcionális előnyökkel is bírnak, hiszen biztosítják a rendszeres kapcsolattartást a családban (Campbell et al., 2011; Smit, 2011). Amennyiben a családi rítusok jelentőségének időbeli alakulását vizsgáljuk, akkor az is megfigyelhető, hogy a korábban nagyobb, például nemzeti szinten megélt rítusok egyre inkább családi rituálékká válnak, gondolunk itt a nemzeti ünnepek idejére szervezett családi programokra a hivatalos állami ünnepen való részvétel helyett. Ugyanakkor egy ezzel ellentétes trend és visszarendeződés is megjelent. A karácsony kapcsán Caplow 1982-ben még azt állapította meg, hogy az ünnep korábban közösségi rituálé volt, majd egyre inkább családi eseménnyé vált. Napjainkban ezzel ellentétesen az figyelhető meg, hogy a karácsony megünneplése (vagy a karácsony kapcsán szervezett ünneplés) elkezdi újra kilépni a családi események köréből és a posztmodern közösségek szintjén is megélt ünneppé alakul át. Jól jelzi ezt, hogy Magyarországon is egyre több szórakozóhely marad nyitva december 24-én, hogy lehetőséget adjon a szórakozásra.

A család rítusokat támogató és akadályozó tényezők

A családi rítusokról készített korábbi kutatások alapján meghatározhatók azok a tényezők, amelyek támogatják, és amelyek akadályozzák a családi rítusok megőrzését. Ennek a megértésére különösen szükség van a mai „elszabadult világban” (Giddens, 2002), ahol a szülői tekintély eltűnőben van és a demokratikus gyermeknevelési elvek újra írják a családok működési szabályait (Somlai, 2011; Nagy – Zsótér, 2012). A szakirodalom áttekintését követően támogató és akadályozó tényezők azonosíthatók részben a család mikrokörnyezetéhez, részben a makrokörnyezeti tényezőkhez kötődően, amelyeket a 2. táblázat mutat be.

A családrítusokat támogató és akadályozó tényezők összefoglalása

Támogató tényezők	Akadályozó tényezők
folyamatos személyes kapcsolattartás (Caplow, 1982)	diszfunkcionális családműködés (Fiese, 1993; Kiser et al., 2005; Haugland, 2005)
fontos, de nem egyértelmű kapcsolatok a családi kapcsolattrendszeren belül (Caplow, 1982)	családi konfliktusok (Whiteside, 1989)
családi „kapcsolatfelelős” a családon belül (Fiese et al., 1993; Rosenthal – Marshall, 1988)	válás, vegyes családok (Fiese et al., 2002; Whiteside, 1989)
örömteli családi események (Campbell et al., 2011)	szülők eltérő születési, családi hagyományai (Fiese et al., 1993)
a családi események dokumentálása, pl. fotókkal (Wallendorf – Arnould, 1991)	rugalmatlan rítusok (Wolin – Bennett, 1984)
családi történetek felidézése (Wallendorf – Arnould, 1991; Smit, 2011)	időhiány (Rosenthal – Marshall, 1988)
családi nevezetes napok pl. ünnepek kapcsán (Rosenthal – Marshall, 1988)	jelenorientált családi működés (Wolin – Bennett, 1984)
közös családi hobbi, azonos érdeklődés (Pearson et al., 2010; Campbell et al., 2011)	anyagi lehetőségek hiánya, szegénység (Rosenthal – Marshall, 1988)
családtagok részéről beruházás (idő, energia) a rítusokba (Crespo et al., 2008; Kiser et al., 2005; Yoon et al., 2015)	
generációk között a rítusok továbbadása (Wolin – Bennett, 1984; Fiese et al., 2002)	
sok rituálé gyermekkorban (Rosenthal – Marshall, 1988)	
jól meghatározott családi szerepek a rítusokhoz kötődően (Caplow, 1982; Wolin – Bennett, 1984)	
kedvező anyagi lehetőségek (Rosenthal – Marshall, 1988)	
gyermek a családban (Fiese et al., 1993)	

Forrás: saját szerkesztés

A család szintjén befolyásolható elemek a családon belüli kapcsolatok jellemzőihez, a családi tevékenységek jellemzőihez, a tagok elköteleződéséhez és a család életkörülményeihez köthetők. Eszerint a folyamatos kapcsolattartás, a nem magától értetődő kapcsolatok a közösségen belül, a rituális szerepek felvállalása, a pozitív érzelmi kötődés a családdal és a családi eseményekhez, a családon belüli rend, a családtagok közös érdeklődése, a család iránti magas elkötelezettség és a rítusokra való korai szocializáció mind támogatják azt, hogy a családnak kialakuljanak és megmaradjanak a rítusai.

Emellett a környezeti makrotényezőkhez kötődő elemek, amelyek akadályozzák vagy támogatják a családi rítusokat a technológiai fejlődéshez, a munkapiaci jellemzőkhöz, a vallás szerepéhez, a kultúrához és a

családkép változásához kapcsolódnak. Ennek megfelelően a technológiai eszközök és innovációk támogatják (igaz, át is alakítják) a családi rítusokat, csakúgy, mint a család vallásossága és az erős nemzetiségi, kulturális kötődése. Ezzel ellenkező hatással jár a nők intenzív munkapiaci szerepvállalása és a fragmentált, izolált családi működés.

A primer kutatás

A primer kutatás módszertana

A családi rituálék vizsgálata jellemzően a családtagok közös tevékenységeinek megismerésével történik (lásd például Pearson et al., 2010; Campbell et al., 2011). Jelen kutatásban is a családi tevékenységekből indultunk ki, mégpedig azokból, amelyek a megkérdezettek szá-

mára középiskolás korukban és egyetemistaként fontosak voltak.

A retrospektív narratív kutatásnál a kutatók arra szólítják fel a résztvevőket, hogy idézzenek fel egy-két korábban megtörtént eseményt (esetünkben két emlékezetes családi esemény felidézése), ahol a múlt a jelenrel való kapcsolata alapján értelmezhető. A múlt felidézése mindig annak alapján történik, hogy az milyen fontos a jelen szempontjából (Otnes et al., 2006). Az emberek narratívákban fejezik ki, hogy a múlt miként is viszonyul a jelenhez (Richardson, 1990).

A kutatás során a következő kérdéseket használjuk, amelyre válaszolva az alanyok megosztották a számukra fontos családi eseményeket rövid esszé formájában:

1. Egyetemista éveidből idézz fel részletesen egy olyan családi eseményt, amely számodra a legemlékezetesebb! Írd le részletesen az eseményt és az ezzel kapcsolatos érzéseidet!
2. Középiskolás éveidből idézz fel részletesen egy olyan családi eseményt, amely számodra a legemlékezetesebb! Írd le részletesen az eseményt és – amennyire emlékszel – az ezzel kapcsolatos érzéseidet!
3. Hogyan írnád le a legfontosabb különbségeket a két esemény között?

Amint látható, a feladat kiírásában nem szerepel a rituálé szó, mivel nem az az érdekes, hogy tudja-e valaki a szó jelentését vagy sem, hanem emlékezetes, a megkérdezettek számára lényeges családi eseményeket kívántunk feleleveníteni.

A kutatásra 2015 tavaszán került sor, a Budapesti Corvinus Egyetem marketing-mesterszakos diákjai körében, ami természetesen korlátja a kutatásnak. Az eredmények tehát nem általánosíthatók tágabb sokaságra, vagyis például olyan fiatalokra, akik nem vesznek részt a felsőoktatásban, hiszen ehhez további kutatásokra lenne szükség. A kutatásnak ugyanakkor nem célja az általánosítás (legfeljebb elméleti értelemben), hiszen a fő cél az alapvető mintázatok feltárása volt. A kutatásban 71-en vettek részt, ami összesen 142 történetet eredményezett. A középiskolás évekből 19 volt az utazással, nyaralással kapcsolatos, 16 a ballagásról, szalagavatóról, 13 születésnapról, 8 karácsonyról, 15 pedig más családi eseményről szólt. Az egyetemi évekből 17 a diplomaosztóról (ez vette át a ballagás szerepét, ahol szintén egy korszak lezárása történt), 16 az utazásról, nyaralásról, 9 a születésnapról, 9 a karácsonyról, 5 a házassági évfordulóról, 4 az esküvőről, 11 pedig másról szólt. A résztvevők 22-26 év közöttiek (22 éves: 7 fő, 23 éves: 26 fő, 24 éves: 18 fő, 25 éves: 15 fő, 26 éves: 3 fő), közülük 18 férfi és 58 nő.

Az elemzést tartalomelemző szoftver (QSR NVivo) segítségével végeztük. A kódolás alapvetően kétlépcsőben történt: először amennyire lehetett megpróbáltuk zárójelbe tenni a már előzetesen ismert kategóriákat és előfeltevéseket (Gadamer, 1993), a második lépcsőben azonban felhasználtuk az ismert szempontokat is. Ezzel a kombinált kódolási technikával egyrészt lehetővé válik az új elméletek spontán kifejlődése (emerging theories), másrészt pedig a már létező elméletek vagy szempontok integrálása is. Bár az eredményeket számos perspektívából lehet mutatni, ebben a cikkben kizárólag a sikeres és sikertelen rítusteremtés strukturált bemutatására koncentráltunk.

A primer kutatás eredményei: A családi rítus létrehozásának modellje

A rítus elősegítő és akadályozó tényezői alapján alkotunk egy modellt, amely felhívja a figyelmet a családi rítusok legfontosabb dimenzióira, valamint útmutatást ad ahhoz, hogy miként lehetne jól működő rítusokat teremteni egy közösségen belül (*I. ábra*). Az ábra folyamatelvű, amely a rítusteremtés sikeres vagy sikertelen útját mutatja be. Bár az egész folyamat egy tágabb kontextusban képzelhető el (pl. kulturális és társadalmi hatásmechanismusok), ezeket külön nem jelentettük meg a modellben.

Sikeres rítusteremtés

Az *I. ábra* mutatja, hogy a sikeres rítusteremtéshez vezető út két alappillére a kapcsolatorientáció, valamint az eseményorientáció. A kapcsolatok építése szükség-szerűen megelőzi az eseményeket, mivel a gyakori kapcsolattartás nélkül nem teremthetnek meg azok az események, amelyek a rítusok alapját jelenthetik.

Kapcsolatorientáció

A kapcsolatorientáció a kapcsolattartás fontosságát előtérbe helyező filozófiát jelenti, ahol a résztvevők minden tőlük telhetőt megtesznek a gyakori találkozás érdekében, ugyanakkor lényeges definiálni egy olyan személyt (családi szinten jellemzően az anya vagy a nagymama tölti be ezt a szerepet), aki ezt az egész kapcsolatot összefogja és koordinálja.

„Nagyon szerettem gyerekkoromban (meg persze most is) ezeket a nagycsaládos alkalmakat, hiszen így azokkal is találkoztam, akik messzebb éltek tőlünk, Budapesten vagy akár vidéki falvakban. Ilyenkor körbeülünk a nagy nappalinkban és először közösen beszélgetünk, oldódik a hangulat és mindenki képbe kerül az addigi lemaradásokkal. Aztán megindul a nagy beszélgetés, és kívülről csak a felszabadult beszélgetéseket, örömet és boldogságot lehet hallani. Nagyon összetartó a családuknk, így senki nem hagyja ki egy ilyen alkalmat sem a találkozásra.” (nő)

A kapcsolat fenntartása különféle erőfeszítéseket kíván meg a résztvevőktől, amelynek egyik kézzelfogható eszköze az ajándékozás.

„Az ajándékoknak nagyon örültem, jó érzés volt mindig újabbakat és újabbakat kapni, nemcsak a tárgyak önértéke, hanem leginkább a figyelemesség, a rám irányuló kiemelt figyelem miatt is. Minden ajándék olyan volt, ami speciálisan rám volt „szabva”, azaz nagyon megfelelték a korábban spontán kifejezett vágyaimnak és az érzéseimnek.” (nő)

Lényeges megjegyezni, ha az esemény túlságosan is az ajándékozás körül forog (vagy a mesélő ezt emeli ki), akkor a kapcsolatorientált szemlélet inkább materialistába csap át, ahol az anyagi javak énközpontú felmagasztalása történik. A kézzelfogható ajándékokhoz képest lényegesebb, hogy a rituálék „társadalmi ajándékokhoz” juttatják az abban résztvevőket (Driver, 1991). Ilyen társadalmi ajándék, hogy a rituálék (1) rendet teremtenek a társadalomban (közösségben), (2) közösségi élményhez juttatnak, valamint (3) esélyt adnak az egyén jelentős átalakulására.

A kapcsolatok fenntartásánál lényeges szempont, hogy a különféle generációk (fiatalok és idősebbek egyaránt) egymásra találjanak, mivel ez előfeltétele a befogadó (újra egyesítő) típusú rítusoknak.

„Az esemény menetrendje hasonló, mint az otthoni ünnepléseknél, ez talán leginkább azért van, mert a szűkebb családunk apukám szüleinek a családi szokásait vette át, ha ünneplésekről van szó (szülinap, névnap, karácsony, húsvét stb.).” (férfi)

Ez a logika igencsak hasonlatos a szervezetközi vagy a szervezeten belüli kapcsolatok menedzseléséhez, az üzleti életben azonban a gazdasági érdekek hangsúlyosabban jelennek meg.

Eseményorientáció

A kapcsolatok megtartásának egyik legplasztikusabb módja az események szervezése, ahol az interakció szintje rendkívül magasan tartható. Ezek sikeres kimenetel esetén valamilyen örömteli pillanatban csúcsosodnak ki, a pillanatok újra és újra átélhetőek. A résztvevőknek számos esetben flow-élményük lehet.

„Ez a pillanat, ahogy végignézttem a családomon, végtelenül boldoggá tett. A szoba másik végében ropogott a tűz és ontotta magából a meleget a kályha, a sok finom sütemény illata betöltötte a szobát és mindannyian együtt játszottunk a 82 éves nagymamám és a 13 éves kiskamasz unokaöcsém. Ugrattuk egymást, nevetgélünk és szurkoltunk egymásnak.” (nő)

Ezek a pillanatok azonban meglehetősen törékenyek és továtűnnének akkor, ha azt valamilyen formában nem örökítenék meg. A pillanatok raktározásának és kategorizálásának egyik lehetséges terepe az emlék, ami azonban az évek során megkopik, azonban újból feleleveníthető és átélhető. A technikai eszközök sokat segítenek a pillanatok megőrzésében, és a felidézéshez megfelelő ingeranyagot biztosítanak a következő összejövételkor.

„Az ünnepség után természetesen nem maradhattak el a családi fényképezések. Egyik legkedvesebb képem, amikor a nagymamám és a nagypapám között állok. Nagypapám is közgazdászként végzett, így mindig is nagyon örült, hogy én is ezt a pályát választottam. A diplomosztón láttam rajta, hogy mennyire büszke rám, és ez nagyon jó érzés volt.” (nő)

Az örömteli családi események uralkodó műfaja a romantika, melynek értékei az ideális állapotot éltetik – a szépség és béke világát, amely mentes a konfliktusoktól. A romantika visszafelé irányul, múlt idealizált, nosztalgikus formát ölt, mely ezáltal újra és újra átélhető.

„Sokat nevetünk, nagyon jó hangulatban, egészen késő délutánig tartott a családi ünneplés – sok-sok nosztalgikus történettel, emlékekkel, amelyeket különösen szeretek.” (nő)

Integrált családfejlődés

A sikeres rítusteremtés eredménye az integrált családfejlődés, amikor a család képes a rítusokat megfelelően integrálni a család működése során, vagy ha a logikát megfordítjuk: a sorozatos sikeres rítusok jutalma a családfejlődés. Ehhez a rítus különféle összetevőinek (pl. forgatókönyv, közösség, szerepek) szinergikusan kell működniük, melynek következtében valódi, mélyen átélt rítusok sorozata történik, ahol valódi átalakulás történik.

A rituálé forgatókönyve azonosítja a rituális tárgyakat, felsorolja használatuk szabályait, megszabja, hogy ki használhatja azokat, valamint ismerteti a követendő és kívánt magatartások sorozatát. Ezt a forgatókönyvet jól meghatározható szerepek működtetik. A jól sikerült és folyamatosan ismétlődő családi események (pl. ünnepek) ritualizálódnak, vagyis hagyományt teremtenek a családon belül. Ezt a hagyományt aztán nagyobb eséllyel képes átörökíteni az, aki ezt többször is és mélyen átéli. A forgatókönyv számos esetben a lelki felkészüléssel kezdődik (várakozás), amelyet az esemény közeledtével egyre inkább segítenek a szervezési feladatok (pl. résztvevők, időpont, menü), valamint a fizikai felkészülés (pl. vásárlás, díszítés, felöltözés).

„A karácsony a családom számára mindig nagyon fontos és kiemelt ünnep volt, kicsi korom óta számoltuk vissza a napokat és együtt készültünk, díszítettük a házat kívül-belül és készítettük az ajándékokat és süteményeket.” (nő)

Az összefogó-koordináló szerep mellett lényeges, hogy a családi eseményen jól definiált szerepek legyenek, amelyek képesek az esemény forgatókönyvét zökkenőmentesen működtetni. Ebben a helyzetben mindenkinek megvan a jól megszokott és kialakult szerepe, ám ezek a szerepek a személyiség fejlődésével vagy a plusz feladatok miatt változhatnak.

„A karácsony valóban arról szólt – ahogyan talán minden azt megelőző, csak valahogy addig nem is vettem észre -, hogy édesanyámmal sütöttem a konyhában, hogy fenyőfát választottam édesapámmal, és ahogyan hagytam, hogy a testvéremmel újra egymásnak essünk az ünnepi asztalnál valami jelentéktelen apróságon.” (nő)

Az olyan rítusoknál, amelyeknél a központi esemény egyszeri vagy csupán néhányszor fordul elő (pl. diplomaosztó, esküvő), a teljesség és a befejezettség különösen fontos annak érdekében, hogy a főszereplők magasabb szintre lépjenek (egyéni vagy a kapcsolat fejlődése szempontjából). A befejezett rítus lényege, hogy a szertartás után az egyén új tudása birtokában visszatér eredeti életvilágába, de már megváltozott, többnyire magasabbnak értékelt státusban (pl. házas, diplomás). Bár a rítusok egységbe kovácsolnak, azoknak a főbb értékek megőrzése mellett mindenféleképpen rugalmasnak kell lenniük, hogy támogatni tudják a szerepváltásokat vagy az új családtag beilleszkedését a közösségbe. A közösségnek tehát összetartónak, de nyitottnak is kell lennie egyszerre.

„A régi hagyományból csináltunk egy új hagyományt a Szentestére vonatkozóan. Egy családtag elment, s jött helyette egy új. Alapvetően úgy gondolom, hogy jól alkalmazkodtunk a megváltozott helyzethez és a legutóbbi Szentesténk így talán még teljesebben, de mindenképpen tartalmasabban telt el, mint 2007-ben.” (férfi)

Sikertelen rítusteremtés

A sikertelen rítusokat a széthulló kapcsolatok jellemzik, amelyeket már nem lehet újra összekovácsolni. A nem megfelelő működés miatt a családi események számos esetben eseménytelenek vagy pedig félresikerültek, amelyeket a teljesség és a befejezettség hiánya jellemez. Ezekben az esetekben a közösség kohéziós ereje alacsony, aminek következtében a közösség szétesik. Emellett az ilyen közösség tagjai jellemzően kiřekesztők, azaz nem befogadók az új szereplőkkel vagy

az újdonsággal szemben. Az egyén a közösségen belül nem tud magasabb szintre lépni, ami frusztráltságot okoz számára. A sorozatos sikertelen rítusok következménye a családi entrópia.

Széthulló kapcsolatok

A válás egyértelműen törést eredményez, hiszen a család szétszakadásáról van szó. A múlt megszépült nosztalgikus élményei élesen szemben állnak a jelenel, ahol a családi kép nem teljes, a kapcsolatok pedig felületesek.

„Néha azonban hiányoznak a “boldog gyermeki” évek, amikor még utoljára megpróbálta együtt a családom, és nem kellett megjárszani, hogy összetartozunk.” (nő)

Az emberi interakció alapvető velejárója a konfliktus, csupán az a kérdés, hogy a felek meg szeretnék-e azokat oldani, illetve képesek-e azokat megoldani. Mivel a konfliktusok nem oldódnak meg önmaguktól, megfelelő kommunikáció nélkül a viszony tovább mérgesedik. A régen összejáró és összetartó közösség könnyen széteshet, miközben a jól bevált és közösséget összekovácsoló rítusok (pl. közös köszöntések, társasjátékozás) kikopnak.

„Azóta a két család között is még jobban megromlott a viszony, így a születésnapokat csak nagyon szűk családi körben, a nagymamámmal ünnepeljük. Az unokatestvéreimmel nagyon ritkán találkozunk, a társasjátékok a szekrényben porosodnak.” (nő)

A rítusoknál lényeges kérdés, hogy mennyire szól az egyénről és mennyire a közösségről. Ha az egyén és a hozzá kapcsolódó materialisztikus értékek a fontosak, akkor a rítus nem lesz teljes, mivel az egyén alapvetően magára, küllemére vagy a kapott ajándékokra koncentráll. A jelenben élő egyén csak az adott pillanatnak él és görcsösen próbálja megőrkíteni azt, amit a későbbiekben senki más nem él át újra vele együtt.

„Mire elkezdődött az ünnepség kiegyenesedett a hajam... Fontos volt számomra, hogy szép legyenek, hiszen rengeteg fotó készül majd, amit egy életen át nézegethetek. (Azóta sem nézte meg a fotókat senki...)” (nő)

Eseménytelenség, üresség

Ha a család tagjai (és főként azok a személyek, akik azért felelősek) nem fordítanak megfelelő mennyiségű és minőségű energiát az összejövetelek megszervezésére, akkor az esemény elsekélyesedik, majd pedig teljesen kiüresedik.

„Míg a csoporttársaim nagy része nagymamától-barátokig terjedő kísérettel érkezett, nálunk

hosszas vita előzte meg azt is, hogy a szüleim felutazzanak-e a diplomaosztómra. Ők ugyanis még abban a rendszerben szocializálódtak, amikor az osztatlan képzés 5 éve jelentette az egyetemi diplomát, szerintük tehát az „alapszakos diploma nem is diploma”.

Az időhiány egyértelműen gátja a sikeres rítusoknak. Ennek eredményeként lényegesen kevesebb lehetőség van a találkozásra, az események közös átélésére. Az idő ugyanolyan ráfordításnak számít, mint a közönség összetartása érdekében tett bármilyen erőfeszítés vagy anyagi áldozat.

„Ritkán van alkalmunk ilyesmire és az egyre csak növekvő hétköznapi nyomás terhe alatt a viszonyunk is rossz irányba fordult.” (nő)

A válaszok és a szétesett családok gyakran olyan eseményeket eredményeznek, ahol a szülők olyan eltérő szokásokat kívánnak érvényesíteni, amelyek nem összeegyeztethetők egymással (vagy a felek nem kívánják azokat összeegyeztetni egymással).

Entrópia a család működésében

Azt gondolhatnánk, hogy a sikeres rítusteremtés útja a meghatározó és egyben az uralkodó. Ez sajnálatos módon egyre kevésbé van így, hiszen ennek a fenntartása erőfeszítéseket igényel a résztvevőktől, miközben a családon belüli és kívüli feszültségek, a tagok közötti fizikai távolság a rendezetlenség, vagyis az entrópia irányába mutatnak. Az entrópia nagyon lényeges fogalom a családi közösség szétesésének megértésekor. A termodinamika 2. főtétele szerint „a hő soha nem megy magától a hidegebb helyről a melegebb helyre” (Clausius 1921), vagyis magától a hőmérséklet-különbség sohasem nő, hanem mindig csökken. Vagyis, ha egy rendszer (család) fenntartásába nem fektetnek megfelelő energiát, akkor a rendszert (családot) összetartó erő (hő) kihűl, a tagok elhidegülnek egymástól, a rendszer (család) szétesik. Egy olyan család, amelyik eleve diszfunkcionálisan működik, nagyon nehezen képes megfelelő energiát bevinni annak érdekében, hogy teljes és befejezett rítusok alakuljanak ki. Ha történik is kísérlet a rítusok helyreállítására, az számos esetben részleges vagy defektes lesz, ami nem segíti a rítusok befejezését. Ráadásul nagyon könnyű lesodródni a sikeres rítusteremtés útjáról és bekövetkezhetnek olyan változások, amelyek nehezen fordíthatók vissza. Az ábrán látható szaggatott nyilak a rendszer tehetetlenségére utalnak, hiszen befektetett energia nélkül az egész rendszer elkezd szétesni. Elegendő, ha a családi közösség szerkezetében valamilyen változás következik be és az nem képes reagálni rugalmasan az új helyzetre. Vagy vehetjük azt a példát, amikor a családot összetartó egyik

fontos személy kiesik a koordinációs szerepéből és nem veszi át senki a helyét. Az egyetemistáknál leginkább a különköltözés, valamint az új barát vagy barátnő integrálódása jelenthet komolyabb kihívást.

Az entrópia egyéni szinten is megtalálható. Csíkszentmihályi (1997, p. 66.) szerint a lelki entrópia a pszichikai rendetlenség állapota, és olyan érzéseket eredményezhet az egyénben, mint például a fájdalom, a félelem, a harag, az aggodalom vagy a féltékenység. Pszichikai entrópia akkor következik be, amikor az egyén tudatába kerülő információ összeütközésbe kerül a már ott lévő szándékokkal és emiatt akadályozza azok megvalósítását. Mivel rendezetlenség áll fenn, ezért ez gátolja a figyelem szabad felhasználását, vagyis a pszichikai energia szétszóródik. Ha ez az állandó negatív élmények miatt folyamatosan fennáll, akkor az Én akár olyan mértékig is meggyengülhet, hogy képtelen lesz bárminek is figyelmet szentelni, és nem tűz ki célokat sem maga elé. Csíkszentmihályi (1997, p. 68.) a pszichikai entrópiával szemben definiálja a tökéletes élmény állapotát, ilyenkor a pszichikus energia erőfeszítés nélkül áramlik az egyénben, mivel nincs elhárítandó zavar vagy olyan fenyegetés, amellyel szemben az Én-nek védekeznie kell.

Ha egy rítusban zavarosak a szerepek, akkor a forgatókönyv sem lesz gördülékeny és az átalakulás nem történik meg. Hiába érzi úgy az egyén, hogy mindent elkövetett, ha a többi szereplőt nem vonják be, és nem biztosítja azt, hogy a rítus kiteljesedjen és minőségében is egy más személyiség térjen vissza.

„Az számomra is a diplomaosztó közben, meglepetésként derült ki, hogy az évfolyam legjobb tanulójaként végeztem el az alapszakot, amiért bár nem éreztem/érezem, hogy keményen megdolgoztam volna, mindenképpen örültem neki. A szüleim reakciója? Így legalább megérte eljönni a diplomaosztómra.”

Ha a közösségben dominálnak az egyéni szempontok a közös érdekek helyett, akkor az esemény könnyen konfliktusok sorozatává válhat, ahol a folyamatos játszmák uralkodnak ahelyett, hogy az esemény teljességét közösen élnék át. Nincs újra-integrálás, nincs befogadás, így a rítus befejezetlen marad, a közösség és az egyén ténylegesen nem fejlődik, mindenki a maga útját járja. Az integráció helyett a szétesés és a szétszakadás a jellemző.

„Végül hagytam, hogy apa lefotózzon minket anyával és az oklevelemmel – és megsértődjön, amiért nem kértem meg egy mellettiünk fényképezkedő családot, hogy fotózzanak le hármunkat is –, aztán elbúcsúztunk, mindenki ment a dolgára: én vissza a koliba, ők pedig haza.” (nő)

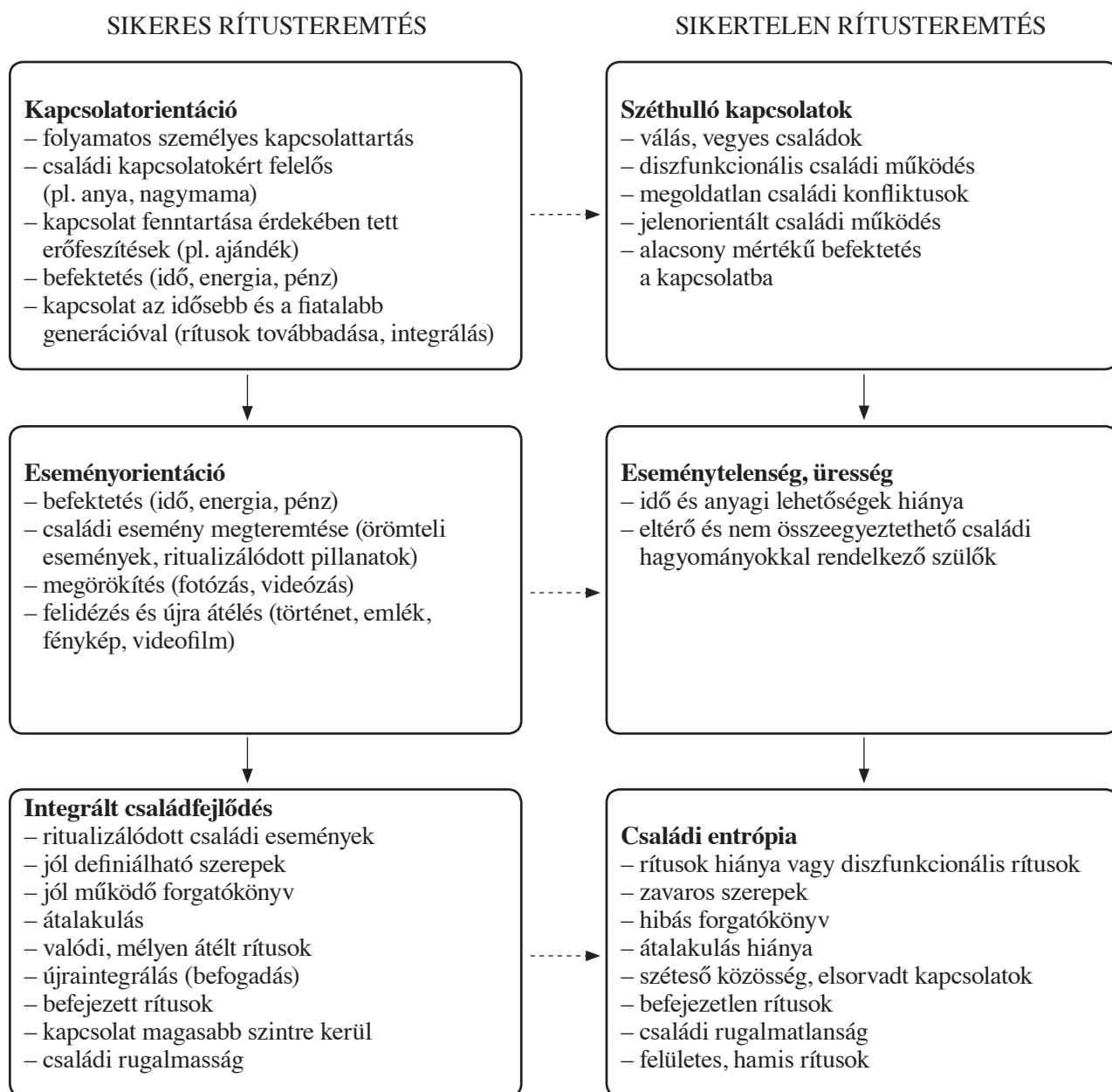

Ha változás történik a család szerkezetében, akkor jelentős energiát emészt fel az, hogy újra kialakuljon a harmonikusnak tekinthető közösség. Erre azonban az összeegyeztethetetlennek tűnő érdekek miatt sokszor csekély esély van. Ilyenkor a rítusok rugalmatlanok maradnak, nem támogatják az új helyzet megoldását, így csupán a szakadékok tartósítására képesek. A közösség (vagy annak egy része) képtelen elfogadni az új helyzetet és sokszor a felszín mögött mély sérelmek húzódnak meg.

„Nekem és a tesómnak sokat számít, hogy a kiskorunkbeli közös karácsonyozásokat megidézzük, és hogy apu ne töltsen egyedül magányosan a szentestét (nagyon rosszul érezné magát), ezért végül meggyőztük anyut, hogy apu is eljöhessen szenteste hozzájuk, a vacsira és az ajándékozásra. Együtt volt az egész család, tesóm, anyu, apu, anyu férje és én, de azért mégis olyan furcsa volt. Kicsit hamisnak, megjátszottnak tűnt az egész.” (nő)

1. ábra

Családi rítus létrehozásának modellje

Forrás: a szerzők gyűjtése

Záró gondolatok: marketing- és menedzsmentszempontok

A sikeres és sikertelen rítustipológia modellje menedzsment-szempontból többféle területen is hasznosítható. Egyrészt használható a marketingstratégiák kialakításánál, amikor arra keressük a választ, hogy miként pozícionáljunk egy terméket, egy termék/márka hogyan válhat a családi rítus részévé vagy milyen kommunikációs stratégiát használjunk akkor, amikor a családi rítusokra szeretnénk építeni. Ugyanígy érdekesek azok a pontok, amelyek a családi rítus megerősítését tanítják, valamint azok, amelyek a veszélyeket jelentik. A kommunikációban közvetített jelenségek modellként funkcionálnak és társadalmi célzatú üzeneteket is hordoz-

hatnak. Ha a család, mint egység értéknek fogható fel, akkor ez a típusú értékközvetítés lényeges társadalmi felelőssége lehet a vállalatoknak.

A tanulságok felhasználhatók márkaközösségek építésekor, ahol a jól definiált és megvalósított rítusok összehozzák a közösség tagjait, növelve ezzel az elköteleződést a márka, valamint a tagok iránt. Egy márkaközösség is akkor működik jól, ha jól definiált szerepek vannak (pl. mesélő, gondoskodó), a rítusok a felépített forgatókönyvet követik és a tagok újra és újra el tudják mondani a legfontosabb, márkához kapcsolható történeteiket (legyen az sajátjuk vagy olyan, amit a márka alkotott meg).

A másik felhasználási terület a menedzsment, ahol a vállalatok saját rítusokat hoznak létre, hogy azok a

3. táblázat

A rítusok gyakorlati üzleti alkalmazási lehetőségei

Dimenzió	Aldimenzió	Termék/márkasztími következmények	Megvalósult gyakorlati példa
Kapcsolatorientáció	Felelős/ szervező	Csoportokat/családokat célzó rendezvények, vagy márka rendezvények szervezése	Telekom Családi Nap Red Bull Röpnap
	Folyamatosság	Ünnepekhez kapcsolódó állandó jelenlét	Coca Cola az ünnepi asztalon
	Távolság	Termék/szolgáltatás a tagok közötti távolság feloldására	Skype, Facebook, Swarm
Eseményorientáció	Teremtés	Csoportokat/családokat célzó rendezvények, vagy márka rendezvények szervezése	Telekom Családi Nap Red Bull Röpnap
	Megörökítés	Események megörökítésének ösztönzése vagy megkönnyítése	Fotófal a Játékkészítő zenés mese előadáson A Mai Manó Ház családi fotópályázata
	Felidézés, újra átélés	Emlékek felidézése a márkán keresztül	BCE Közgáz Gólyabál partyfotók utólagos letöltési lehetősége
Egyn	Materialista haszon	Ajándék egyéni szinten	A Vodafone Red közösség tagjainak születésnapi ajándék
	Nem materialista haszon	Másokkal találkozás biztosítása létező közösségek számára	Smart autósok találkozója
	Bevonódás	Kapcsolaterősítő termékek/megoldások nyújtása	Névre szóló Coca Cola
Közösség	Kohézió	Rendezvények, szlogenek	Családi napok, MasterCard élmény
	Interakció	A rendezvényre készülés során vagy a rendezvény alatt interakciók erősítése	Fotóversenyen „like”-ok gyűjtése
	Vonzóerő	A vállalat/márka jelenléte tesz vonzóvá egy közösséget, pl. szponzorációval	A BME MotoStudent Team támogatója az E.on

vállalati kultúra alapjait jelentsék. Ez az integrált modell felhívja a figyelmet arra, hogy mely pontokon kell hatékonyan végigmenni ahhoz, hogy jól működő és ne diszfunkcionális rítusok szülessenek. Továbbá a széteső családok helyett az egyén életében az integráló szerepet számos esetben a vállalatok veszik át, amely alapvető befolyással lehet az egyén teljesítményére, személyiségfejlődésére és önmegvalósítására (lásd például Beck-Bíró, 2009). A jól működő rítusok egységet, harmóniát, közösséget és újra élhető eseményeket teremtenek, míg a diszfunkcionálisak nagyon komoly negatív nyomokat hagynak az egyénben.

Üzleti szempontból a következő ajánlások tehetők a kutatás alapján részben a családi rítusokkal, részben a vállalatok/márkák által teremthető rítusokkal összefüggésben. Ahogy a 3. táblázat is jelzi a vállalati gyakorlat jelenleg is használ olyan megoldásokat, amelyek alkalmasak arra, hogy a családi és más közösségek kapcsolatát rítusokon keresztül megerősítsék. A vállalatok és márkák képesek arra, hogy a közösségi rítusok szervezői, folyamatos biztosítói és résztvevői legyenek, valamint hogy termékeikkel és szolgáltatásaikkal összekössék a közösség tagjait. Ugyanígy képesek arra is, hogy olyan eseményeket hozzanak létre, amelyek alkalmasak adnak a közösségi kapcsolatok megélésére, valamint olyan aktivitásokat találjanak ki, amelyek e rendezvények minőségét megemelik a közösség megerősítése szempontjából. A vállalatok mind az általuk teremtett, mind a már létező közösségi rítusokhoz kötődően képesek biztosítani mind egyéni, mind közösségi előnyöket a fogyasztóknak. E gyakorlat tudatos építése hozzájárulhat ahhoz, hogy a vállalatok és márkák a közösség számára fontos rítusok kontextusában lépjenek be fogyasztói életébe, miközben építenek a rítusok pozitív jelentésére és a hozzájuk kötődő tartós kapcsolódásra.

Lábjegyzet

¹ Ezt mutatja többek között a válások növekvő száma, a családforma átalakulása és a fiatal korban önálló fogyasztóvá váló gyermekek.

² A tradicionális társadalmakban elsősorban a vallási rituálék voltak a jellemzőek, miközben a mai társadalmakban a rituálé iránti igény egyre inkább szekuláris formában valósul meg.

Felhasznált irodalom

- Beck-Bíró, K. (2009): Önmegvalósítás a munkahelyen: megélések és meg nem élések, illetve azok okai. *Vezetéstudomány*, 40(11), 60-65. o.
- Bossard, J. H. S – Boll, E. S. (1950): *Ritual in Family Living*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press
- Campbell, K. – Ponzetti Jr, J. J. (2007): The moderating effects of rituals on commitment in premarital involvements. *Sexual and Relationship Therapy*, 22(4), 415-428. o.

- Campbell, K. – Silva, L. C. – Wright, D. W. (2011): Rituals in Unmarried Couple Relationships: An Exploratory Study. *Family and Consumer Sciences Research Journal*, 40, 45-57. o. DOI: 10.1111/j.1552-3934.2011.02087.x
- Caplow, T. (1982): Christmas gifts and kin networks. *American Sociological Review*, 47, 383-397. o.
- Clarke, A. J. (2007): Consuming children and making mothers: birthday parties, gifts and the pursuit of sameness. *Horizontes antropológicos*, 13(28), 263-287. o.
- Clausius, R. (1921): Über die bewgende Kraft der Wärme und die Gesetze, welche sich daraus für die Wärmelehre ergeben. Leipzig.
- Cova, B. (1997): Community and consumption: Towards a definition of the “linking value” of product or services. *European Journal of Marketing*, 31(3/4), 297-316. o.
- Crespo, C. – Davide, I. N. – Costa, M. E. – Fletcher, G. (2008): Family rituals in married couples: Links with attachment, relationship quality, and closeness. *Personal Relationships*, 15 (2), 191-203. o.
- Csikszentmihályi M. (1997): *Flow: Az áramlat: A tökéletes élmény pszichológiája*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Driver T. (1991): *The Magic of Ritual*. New York: Harper Collins
- Durkheim, E. (2003 [1912]): *A vallási élet elemi formái*. Budapest: L'Harmattan Kiadó
- Epp, A. M. – Price, L. L. (2008): Family identity: a framework of identity interplay in consumption practices. *Journal of Consumer Research*, 35(1), 50-70. o.
- Epp, A. M. – Schau, H. J. – Price, L. L. (2014): The role of brands and mediating technologies in assembling long-distance family practices. *Journal of Marketing*, 78(3), 81-101. o.
- Fiese, B. H. – Hooker, K. A. – Kotary, L. – Schwagler, J. (1993): Family Rituals in the Early Stages of Parenthood. *Journal of Marriage and Family*, 55 (3), 633-642. o.
- Fiese, B. H. – Tomcho, T. J. – Douglas, M. – Josephs, K. – Poltrock, S. – Baker, T. (2002): A review of 50 years of research on naturally occurring family routines and rituals: Cause for celebration? *Journal of Family Psychology*, 16 (4), 381-390. o. DOI: 10.1037/0893-3200.16.4.381
- Giddens, A. (2002): *Runaway world: How globalisation is reshaping our lives*. London: Profile Books
- Haugland, B. S. M. (2005): Recurrent disruptions of rituals and routines in families with paternal alcohol abuse. *Family Relations*, 54(2), 225-241. o.
- Kiser, L. J. – Bennett, L. – Heston, J. – Paavola, M. (2005): Family Ritual and Routine: Comparison

- of Clinical and Non-Clinical Families. *Journal of Child and Family Studies*, 14 (3), 357–372. o., DOI: 10.1007/s10826-005-6848-0
- Kissné Viszket, M.* (2005): Családi rituálék mint pro-
tektív faktorok. *Alkalmazott Pszichológia*, 7 (1), 74-
89. o.
- Nagy, P. – Zsótér, B.* (2012): Our Everyday Emotions
and Finances: The role money-related attitudes and
materialistic orientation play in developing financial
culture. *Public Finance Quarterly*, 57(3), 286-297. o.
- Neulinger, Á. – Zsótér, B.* (2013). A családi fészekben
élő fiatal felnőttek és fogyasztói döntéseik. *Vezetés-
tudomány*, 44(9), 22-34. o
- Otnes, C. C. – Julie A. Ruth, J. A. – Lowrey, T. M. –
Commuri, S.* (2006): Capturing Time. in: Belk, R.W.
(ed.): *Handbook of Qualitative Research in Marke-
ting*. New York: Sage Publications, 387-399. o.
- Pearson, J. C. – Child, J. T. – Carmon, A. F.* (2010):
Rituals in Committed Romantic Relationships: The
Creation and Validation of an Instrument. *Communi-
cation Studies*, 61 (4), 464-483. o.
- Richardson, L.* (1990): Narrative and Sociology. *Jour-
nal of Contemporary Ethnography* 19, 116-135. o.
- Roberts, J.* (1988): Setting the frame: definition, func-
tions, and typology of rituals. in: Imber-Black, E. –
Roberts, J. – Whiting R. (eds.): *Rituals in families
and family therapy*, New York: Norton, 3-46. o.
- Rook, D. W. – Levy, S. J.* (1983): Psychosocial Themes
in Consumer Grooming Rituals. in: R. P. Bagozzi –
A. M. Tybout (eds): *Advances in Consumer Resear-
ch*, 10, Ann Arbor, MI: Association for Consumer
Research, 329-333. o.
- Rook, D. W.* (1985): The Ritual Dimension of Consumer
Behavior Reviewed. *Journal of Consumer Research*,
12 (3), 251-264. o.
- Rosenthal, C. J. – Marshall, V. W.* (1988): Generational
transmission of family ritual. *American Behavioral
Scientist*, 31, 669-684. o.
- Smit, R.* (2011): Maintaining Family Memories through
Symbolic Action: Young Adults’ Perceptions of
Family Rituals in Their Families of Origin. *Journal
of Comparative Family Studies*, 42 (3), 355-367. o.
- Solomon, M. R. – Anand, P.* (1985): Ritual costumes and
status transition: the female business suit as totemic
emblem. in: Hirschman, E. C. – Holbrook, M. B.
(eds.): *Advances in Consumer Research*, 12, Provo,
UT: Association for Consumer Research, 315-318. o.
- Somlai, P.* (2011): Nemzedéki konfliktusok és köte-
lékek. in: Bauer B. – Szabó, A (eds.): *Arctalan (?)
nemzedék*. Budapest: Nemzeti Család- és Szociál-
politikai Intézet, 25-36. o.
- Tynan, C. – McKechnie, S.* (2009): Hedonic meaning
creation though Christmas consumption: a review
and model. *Journal of Customer Behaviour*, 8(3),
237-255. o.
- Wallendorf, M. – Arnould, E. J.* (1991): We Gather Tog-
ether?: Consumption Rituals of Thanksgiving Day.
Journal of Consumer Research, 18 (1), 13-31. o.
- Whiteside, M. F.* (1989) Family Rituals as a Key to
Kinship Connections in Remarried Families. *Family
Relations*, 38 (1), 34-39. o.
- Wolin, S. J. – Bennett, L. A.* (1984): Family rituals.
Family Process, 23 (3), 401-420. o.
- Yoon, Y. – Newkirk, K. – Perry-Jenkins, M.* (2015):
Parenting Stress, Dinnertime Rituals, and Child
Well-being in Working Class Families. *Family Re-
lations*, 64(1), 93-107. o.

A cikk beküldve: 2016. február
Lektorálás után elfogadva: 2016. május